

ANALIZA POLOŽAJA ŽENE U DRUŠTVU I PORODICI

(Na primjeru pakračke regije)

Položaj žene u društvu i porodici možemo promatrati samo u uskoj zavisnosti s položajem članova porodice oba spola, s razvojem porodice kao društvenog organizma i profilom tradicijske društvene sredine u kojoj odnosne porodične strukture postoje. Seoske smo društvene sredine donedavno mogli promatrati kao tradicijska područja, radi postojećih kulturnih, ekonomskih i socijalnih razlika u odnosu na veće urbane sredine i radi ujednačenosti tradicijskih karakteristika i normi. Tradicionalnost, kao pojam današnjice, ima izraženu komponentu patrijarhalnosti¹, uz neke druge karakteristike kao npr. relevantnost javnog mnijenja lokalne društvene sredine, pravni dualizam (tj. zadržavanje običajopravnih normi uz prihvaćanje pozitivno pravnog sistema) i dr. U relativno zatvorenijim, a možemo reći i introvertnijim², društvenim organizmima te su karakteristike indikator socijalne integracije. Međutim, današnje stanje pokazuje da osim u seoskim i u manjim i većim gradskim sredinama p o n o v o nalazimo izvjesne tradicijske karakteristike života i norme ponašanja. Takvo je stanje nastalo uslijed činjenice da je rast gradova baziran uglavnom na doseljavanju, i to većinom seoskog stanovništva, a manje samim priraštajem žitelja grada. To znači da prethodni sloj tradicijskog sadržaja, kroz vremensku dimenziju, dobiva impulse za održanje bar jednog dijela tog sadržaja, što zavisi o brojnosti useljenika i ujednačenosti njihova tradicijskog profila. O intenzitetu tradicijskog kvaliteta u urbanim sredinama, kao i u ruralnim, ovisit će i održanje osnovnih društvenih i moralnih karakteristika, brzina njihovih modifikacija i prilagođavanje novim uvjetima, koji postaju osnova za dalji razvoj³.

U okviru ovoga rada odabrali smo za analizu regiju Pakraca kao jedan od karakterističnih primjera na području Slavonije sa, u dugom povijesnom razdoblju, gotovo kontinuiranim emigracionim i imigracionim procesima, i do sada očuvanim, ujednačenim profilom socijalne kulture.

Iako je tokom prošlosti iz te regije bilo znatnih i stalnih iseljavanja, kao i iz Slavonije uopće, ipak je i pakrački kraj, kao dio te cjeline, dobivao nove useljenike, uglavnom iz južnijih planinskih krajeva. Bilo je starijih i novijih pravih imigracionih struja,

- 1) Patrijarhalnost, kao promjenjiva kategorija, u periodu poslijeratnog razvoja jugoslavenskog sela zadržava karakteristične pokazatelje, ponajviše unutar porodičnih okvira, u odnosima među generacijama i spolovima.
- 2) Introvertnost sela shvaćamo kao psihološku karakteristiku većeg broja ljudi u određenoj društvenoj cjelini, koja postaje masovna karakteristika u fazama većeg kulturnog raskoraka sela i okoline ili pojedinih grupa stanovnika u selu (starosjedilaca i doseljenika npr.). Razlike mogu biti u standardu ili kulturnom profilu. Introvertnost nestaje s izjednačavanjem ovih pokazatelja, a to je faza koja prethodi društvenoj asimilaciji.
- 3) D. Kostić, Promene u društvenom životu kolonista, Beograd, Institut društvenih nauka, 1963;
P. Marković, Migracije i promene agrarne strukture, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1974.

ali je bilo i stalnih doseljavanja u porodičnim grupacijama i individualnog tipa. Izmjenne stanovništva bile su naročito intenzivne u doba turskog osvajanja i oslobođenja Slavonije. Od početka 18. stoljeća i ova slavonska regija postaje mozaik raznog etničkog sadržaja⁴.

Intenzivne imigracione procese potvrđuje nastanak novih sela najviše uoči 18. st. i tridesetih godina tog stoljeća⁵. Razvojni tok tradicijske kulture odvijao se relativno ujednačeno usprkos mijeni stanovništva. Prvi je razlog tome što su useljavanja manjih grupa bila gotovo kontinuirana u relativno manjim vremenskim razdobljima⁶. Sloj starijih useljenika nije dospijevao da se sasvim stopi sa starosjediocima, dok su noviji imigranti rastresito naseljavali prostor općine, uz starije i novije doseljenike, pri čemu se pokazuje izvjesna tendencija naseljavanja uz došljake iz njihova „starog kraja“.

Drugi je razlog u tome što je stanovništvo koje se doseljavalo bilo približno iste ili slične tradicijske kulturne podloge. Asimilacija i adaptacija starosjedilačkog stanovništva, i nekoliko slojeva starijih i novijih imigranata, radi konstantnog laganog priliva stanovništva kroz posljednja tri stoljeća, vršila se bez većih teškoća. Proces je uglavnom bio dovoljno polagan da se izvrši stapanje postojećih i prihvaćanje unesenih kulturnih elemenata. Time su se učvršćivale tradicijske komponente, ali se stvorila predispozicija kako za prihvaćanje novih kulturnih elemenata tako i samih došljaka u postojeći društveni krug. Iako se u ovom kraju i danas očituju dvije teritorijalne orijentacije – zapadni prostor s katoličkim i istočni s pravoslavnim stanovništvom – domaći ljudi ga dijele na *Paoriju* (zapadni dio), *Bučje* (istočni) i *Trokut*, ili po starijem *Graničarski kraj* (južni–centralni dio). Međutim, stalno useljavanje, pokretljivost stanovništva unutar lokalnog prostora, pretežna egzogamna tendencija u sklapanja brakova sa širim dometom na sela unutar općine, što smo mogli utvrditi za 19. i 20. stoljeće, jaki su razlozi da ni jedna od navedenih grupacija nije mogla opstati zatvorena u svom prostoru⁷. Porodični i društveni kontakti stanovnika bližih i udaljenijih sela, unutar i van nacionalne i religijske pripadnosti, očituju se i kroz snagu kumovskih veza i njihov prostorni domet, kroz učešće krvnih i nekrvnih srodnika u *mobama*, *rabotama* i porodičnim slavljinama, kao i kroz veze bazirane na ekonomskim interesima. Prema našem zapažanju ujednačavanje profila socijalne kulture odvijalo se u toku zajedničkog života dvije generacije stanovnika sela, tj. u vremenskom rasponu od cca 40–50 godina.

Nuklearizacija porodice uslovljena je jednim dijelom i procesima društvenog oslobađanja ličnosti u tradicijsko–patrijarhalnoj sredini. Jedna od ranih faza promjena tradicijskih porodičnih oblika potvrđuje se za okolne slavonske krajeve koncem 18. stoljeća⁸. Malo je vjerojatno da se isti proces nije, bar u izvjesnoj mjeri, odvijao i na

4) Na teritoriji općine Pakrac od tog vremena do danas žive: Hrvati, Srbi, Talijani, Nijemci, Česi i druge nacionalnosti.

5) T. Smičiklas, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II Spomenici o Slavoniji u XVII vijeku, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje JAZU), XI/XII, Zagreb 1891, str. 239 i d., gl. XXXV 1702. Popis Male Vlaške (13 sela); A. Ivić, Istorijski pregled srpsko–pravoslavne Mitropolije Karlovačke, 1. Doba velike seobe Srba..., Beč 1908, str. 52–4;

R.M. Grujić, Pakračka eparhija istorijsko–statistički pregled, Spomenica o srpskom pravoslavnom Vladičanstvu pakračkom, Pakrac–Novi Sad 1930, str. 12–21, 144 i d., 200–204 (V, XIV, XVIII, XXI), 213–4 (VIII, X, XVIII, XX) – U 31 selu g. 1734. evidentirano je 488 kuća novih „priebega“, a g. 1759. novi pribezi su samo u 5 sela današnje općine; J. Buturac, Stanovništvo Požege i okolice 1700–1950, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, 43, Zagreb 1967, str. 219–222; i dr.

6) V. Čulinović–Konstantinović, Društveno–porodične veze starosjedilaca i dinarskih useljenika pakračke regije, Godišnjak Balkanološkog instituta Balcanica VIII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1977, str. 695–711.

7) Isto, Mikromigracijska kretanja; V. Čulinović–Konstantinović, O životu i običajima u pakračkom kraju, Pakrac 1945–1975, Pakrac 1978, str. 274–293.

8) T. Matić, Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestoga vijeka, Rad JAZU, XI, Odjel za filologiju, Zagreb 1962, str. 5–61 – U gl. VI (str. 19–23) govori o tajnim

području ove regije. Stari zadružni oblici nastavljaju da žive, pa se i u pakračkom kraju zadruge i poluzadruge naglo dijele (poslije ukidanja kmetstva) krajem 19. stoljeća. To dokazuje postojanje tradicijskih zadružnih i poluzadružnih oblika u pakračkom kraju i prvih decenija 20. stoljeća⁹. Proces transformacije seoske porodice danas je u završnoj fazi i od podjele posljednjih zadruga krajem 50-tih godina pokazuje široku lepezu oblika¹⁰.

Podatke o životu seljaka ranijih stoljeća, opisivači su vrednovali mjerilima svoje sredine, također s patrijarhalnih pozicija. Stoga je nužno kritičko korištenje tih izvora. Iz starih vijesti, koje okrivljuju ženu za raspad porodične zadruge, za „hedonističko shvaćanje braka“ i takav odnos prema muškarcu¹¹, očituje se pojava raspada brakova i izvjesih seksualnih sloboda. To tumačenje odnosa između muškarca i žene i običajnog ponašanja rezultat je gore navedenih pogleda pripadnika drugačije društvene sredine, nerazumijevanja sistema života na selu, koji se nije sasvim uklapao u norme konzervativno-patrijarhalnog sistema koji je određivao vladajući sloj društva. Ipak, te vijesti svjedoče da je krajem 18. st. slavonska žena pravila prve korake na društvenu scenu, makar i kao krivac za „nedaće“ koje su tipična prethodnica transformacijskih procesa. Egzozogamne tendencije i društvena kontaktilnost, koje smo od toga doba utvrdili za ovo područje, dovode postepeno do liberalizacije društvenih odnosa i smanjenja patrijarhalne strogosti već krajem prošlog stoljeća. Time počinje i društveno oslobađanje mlađeg i neoženjenog muškog člana porodice, bez kojeg je nezamislivo mijenjanje društvenog položaja seoske žene. Pokazatelj takvog stanja u pakračkoj regiji jest rani nestanak običaja otmice djevojaka na silu (u usporedbi s dinarskim prostora npr.). Toga se ne sjećaju ni najstariji kazivači, a dokumenti za ovo područje u doba Granice također nisu sasvim jasni. Očito je da je 19. st. važan period u kome žena ovog područja stječe kao član društva izvjesna prava. Nasilne oblube i odvođenja žena „radi stupanja u brak“, koje bilježe statistike početka i treće decenije našeg stoljeća¹², iako se odnose na šire područje Banovine Hrvatske, ipak su pokazatelji istovjetnog procesa na cijelom području. Činjenica da je za gotovo sve slučajeve otmice postupak protiv otmičara obustavljen prije podizanja same optužnice govori da se radilo o dogovornom odvođenju djevojaka, s njihovim pristankom, a ne na silu. Njena izjava predstavnicima vlasti da je dragovoljno došla momku stavlja svaku prijavu otmice van snage. U pakračkoj općini takvih prijava u prošlom stoljeću gotovo i nema, a tog običaja i danas još ima. To dokazuje da je već tada ova seoska sredina tolerirala i odluku djevojke o svom bračnom partneru, čak i u slučajevima kad se njena porodica s time nije slagala¹³. Na temelju zapisa i iskaza jasno je da je selo ovog područja dozvoljavalo mladem muškome članu slobodu ličnog odlučivanja o izboru bračnog partnera znatno prije nego što je djevojka stekla pravo da sama bira muža.

diobama zadruga o kojima izvještavaju M. Piller i L. Mitterpacher, i specijalno M.A. Reljković za babogradskul kumpaniju u kojoj je tajno podijeljene članove zadruge „graničarska uprava energično tjerala... da opet žive zajedno“;

T. Matić, iz Slavonije osamnaestoga vijeka, Slavia II, Praha 1924, str. 661–663.

- 9) V. Čulinović-Konstantinović, Mijene društvenog i porodičnog života u pakračkom kraju, (o braku, porodici i dr.), rukopis pripremljen za objavljivanje.
- 10) V. Čulinović-Konstantinović, Zadružna i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske, Sociologija sela, 43, g. XII, Zagreb 1974, str. 101–114.
- 11) T. Matić, cit. dj., gl. VII, str. 24;
F.W. Taube, Historische und Geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien, Leipzig 1777, I, str. 67–68: „... Bei ihnen ist die Vielweiberei ein sehr gewöhnliches Laster...“.
- 12) Statistički godišnjak, Kraljevina Jugoslavija, knj. 6, za 1934–1935. g. Beograd 1937; Isto za kraljevinu SHS, za 1901–2. g., Beograd 1907, str. 822–830, v. Otmica (javno nasilje XI) i silovanje.
- 13) Terenska saznanja autora temelje se na pregledu dokumenata u Arhivu SRH za Gaj, Bučje, Toranj, Kukunjevac, Ševovicu (br. 1650, kut. 23/6, 35, 63.) i matica vjenčanih u SUP-u Pakrac, te matičnim uredima, a i na temelju iskaza starih ljudi.

Žena je, dakle, bila i ovdje u rangu „mladega“ u porodici do kraja prošlog stoljeća, dok se u južnijim dinarskim predjelima, iz kojih se stanovništvo useljavalo u ovaj predio, takav status žene produžava još nekoliko decenija u naše doba.

Taj tipičan podređeni položaj žene u porodici bio je i tadanjim pravom sankcioniran, ali je ipak u istom, prošlom stoljeću uslijedilo djelomično oslobađanje ličnosti žene u običajopravnim okvirima ovog kraja. Nestanak običaja otmice (na silu, tj. odvođenje protiv volje, i zamjena oblicima dogovornog odvođenja djevojke i dobjegavanjem budućem mužu da bi se izbjegla neželjena udaja, prvi su pokazatelji novog stanja. Ono se bazira na vrednovanju radne sposobnosti i uspješnosti svakog pojedinog pripadnika seoske sredine kao osnovnom kriteriju tradicijskog društva za stjecanje društvenog ugleda i položaja svojih odraslih članova.

Naše je stoljeće za razvoj seoskog društva ove regije presudno. Od ukidanja feudalizma, kao značajnog faktora u razvoju, društveni i porodični odnosi mijenjali su se polako, usporavani procesima adaptacije novijeg i starijeg stanovništva. Prividna tradicijska podjela na ženske i muške poslove (iako u praksi žena radi i tzv. muške poslove) davala je u to doba priliku i ženskim članovima porodice da u okvirima same porodice odlučuju, ali jedino o ženskim poslovima i nad ženskim članovima. Ipak podaci dobiveni indirektnim ispitivanjem od starijih žena ukazuju da su udate žene, u izvjesnom broju brakova, mogle utjecati na mišljenje i odluke svojih muževa, koji su rukovodili porodicom. Kriterij vrednovanja rada davao je priliku i ženama da iskazivanjem izvjesnih sposobnosti steknu ugled u porodici i pravo direktnog a ne samo indirektnog utjecaja i izjašnjavanja. To je utjecalo i na njen opći društveni ugled, ali joj nije davalo pravo javnog društvenog istupanja, osim u vlastitoj društvenoj grupi. Fizičko obračunavanje nije se smatralo poželjnim ponašanjem prema ženi. Ona pri diobama zadruge ni u našem stoljeću nije dobivala zemlju, iako je pri nasljeđivanju to počelo ulaziti u običaj.

Socijalistički preobražaj sela, promjene proizvodne strukture stanovništva, obavezno osnovno obrazovanje muške i ženske djece unijeli su posljednje tri i pol decenije znatne promjene, koje su zahvatile i ovaj kraj. Ipak, pakračka je općina jedna od onih slavonskih općina u kojima nije bilo industrijalizacije koja bi naglo izmijenila društvenu strukturu i život sela. Promjene društvenog ponašanja i ovdje su neposredno iza rata bile nagle, a u tri kasnije decenije, nakon normalizacije života, na izmjenu položaja seoske žene utjecale su pozitivno-pravne norme po kojima je ona postala ravnopravni član društva. Međutim, njeno stvarno učešće u javnom, društvenom životu ostvaruje se nestajanjem patrijarhalne svijesti i nadređenog stava muškarca.

Kako je tekla promjena njena položaja, pokušat ćemo razmotriti kroz analizu održanja današnjeg običajnog ponašanja, radnih obaveza žene, ostvarenje njezinih zakonom zagarantiranih prava.

Egzogamna tendencija u odnosu na druga sela u općini, a manje van toga prostora, dakle seoska egzogamija a relativna regionalna endogamija¹⁴, pogodovala je prenošenju informacija unutar regije te ujednačavanju materijalne i socijalne kulture i standarda. Uslijed konstantnih imigracionih procesa kroz prošlost i nužne adaptacije stanovništvo je postalo kontaktibilno, ne samo u odnosu na stanovnike vlastite regije nego i u odnosu prema došljacima iz drugih sredina. Nekada isključivo poljodjelska i stočarska struktura stanovništva danas je u velikoj većini radničko-seljačkog profila. Znatan broj žena srednje i mlađe generacije zaposlen je izvan svoga domaćinstva, pa je i standard života nesrazmjerno porastao u odnosu na prijeratno stanje. Uslijed toga je položaj seoske žene u cijeloj pakračkoj regiji dvojak. Položaj žena starije generacije različit je od položaja koji u porodici ima mlada žena. Odnos između muža i žene starije generacije ne može se više okarakterizirati kao isključivo patrijarhalan, ali je autoritet muža ostao znatno više na snazi nego kod mladih. Izrazom „moj gazda“ samo starije žene označavaju svog muža. Ženu će „gazdaricom“ nazvati mladi suprug. Tako

mładi članovi porodice i okolina naziva i stariju ženu, ali gotovo nikada njen muž. Generacija starijih žena još uvijek nerado razgovara sa stranom osobom pred svojim mužem, ili bar znatnom pauzom pričekava da on prvi počne govoriti.

Na području općine nema više klasične zadružne porodice, ali su brojne binuklearne, trogeneracijske porodice u kojima se također očituje različiti položaj starije i młade žene, pogotovo u odnosu na ostale ukućane. Sačuvano je poštovanje prema starijima oba spola, ali i tradicijski sistem ponašanja starijeg bračnog para koji se povlačenjem od aktivnog proizvodnog rada povlači i od upravljanja porodicom, pa i od prava na prvenstvo u društvenom kontaktiranju. Młada žena i u slučaju kad su stariji „domaćini“ ravnopravnije učestvuje u razgovorima i odlučivanju o porodičnim stvarima nego što je to moglo biti u patrijarhalnim porodicama, i to bez obzira je li zaposlena izvan kuće ili ne. Rad je ostao mjerilo vrijednosti čovjeka i u porodici i van nje. Tzv. feminizacija poljoprivrede postaje sve očitija i u pakračkom kraju. Gotovo isključivo žene „ispomažu“ bližim i daljim rođacima, kumovima i susjedima u obradi zemlje, a u „rabotu“ za gradnju kuće idu isključivo muškarci. Vlastitu zemlju obrađuju žene i muškarci zajedno i rade sve poslove u kući i oko stoke, s izuzetkom poslova u kuhinji koji su ostali izrazito ženski. U porodicama s više članova nema više tradicijskog reda po kome su sve žene po tjedan dana „majile“, a onda se smjenjivale u vodeńnju domaćinstva. Danas u kućanstvu pomažu jedna drugoj svaki dan, a kućni novac je nerijetko na čuvanju kod „gazdarice“. Pod tim pojmom još se uvijek podrazumijeva žena koja je u kući radno najsposobnija, a ne najstarija.

Žena je svakako u internim porodičnim odnosima stekla bolji položaj nego što ga je imala u prvoj polovini stoljeća. U to doba još su se svadbe obavljale bez učešća žena, dok danas młade generacije i brojem ravnopravno učestvuju u svadbenim funkcijama. Ne postoji više ni sklapanje braka po želji roditelja, iako ga se starije generacije sjećaju, a neki parovi takvoga tipa smatraju da je i to imalo svojih prednosti. Ipak u našem stoljeću takvi su brakovi bili već rijetkost. Posljednjih decenija djevojka se „ukrade“ ili „dođe sama“ češće radi izbjegavanja skupe svadbe i običaja, a manje je to javna demonstracija neslaganja s roditeljskim željama u pogledu izbora svog bračnog partnera.

Nevjenčanih brakova ima u nešto manjem broju, ali ipak više kod pravoslavnog nego kod katoličkog stanovništva, kao što je to bilo i u prošlom stoljeću¹⁵. Još ima slučajeva da muž „protjera“ ženu ako ona prvih mjesec-dva braka ne zadovoljava kao žena i domaćica, smatrajući prema tradiciji da na to ima pravo. Društvena sredina te rijetke primjere uglavnom tolerira, kao što tolerira i slućajeve kad žene ostavljaju muževe iz istih razloga i vraćaju se u roditeljski dom. Tradicijsko shvaćanje očito se izmijenilo u korist žene, jer je do početka stoljeća bilo samo muškarcu dozvoljeno da raskida brak, bio vjenčan ili ne. Većina žena koje su napustile muževe ponovo stupa u brak s drugim (sa ili bez vjenčanja), što također dokazuje kako svojom odlukom da napuste nepodoban brak nisu došle u inferioran društveni položaj. Status nevjenčane žene jednak je položaju žena u registriranim brakovima. Na ovakvo običajno-pravno shvaćanje utjecalo je donekle i prijeratno pravno gledanje na nevjenčanu ženu kao priležnicu. Međutim, u pakračkoj je sredini nevjenčanih brakova bilo, a i sada ih ima više na području Bućja. Iako ni dosadani jugoslavenski zakoni o braku nisu izjednačavali nevjenčanu s vjenčanom ženom, na ovom području gotovo je redovno nevjenčana udovica nasljeđivala muža. I prije donošenja novog zakona javno mnijenje je utjecalo na neke odluke sudova u pitanju nasljeđa, i na zakonske nasljednike koji su se u pra-

15) Matične knjige vjenčanih Mjesnih ureda za općinu Pakrac, SUP, Pakrac; Npr.: Od ukupno 50 registriranih brakova od 1967-1974. g. u Cicvarama, Cikotaama, Jakovcima, Koturiću, Roguljama, 21 brak je registriran u vrijeme svadbe, a 29 nakon nevjenčanog bračnog staža u trajanju od 1-36 godina. Od toga 7 brakova ima nevjenčani staž od prije ovog rata, a 22 su sklopljena svadbom u poslijeratnom periodu. V. mat. knj. vjenčanih 1967-1974, mj. ur. Bućje. Za podrobnije podatke o registriranim nevjenčanim parovima zahvaljujem matičaru Nikoli Gunjeviću.

vilu odricali svoga dijela u korist nevjenčane udovice. U protivnom izloženi su bili osudi vlastita društvenog kruga¹⁶.

O statusu žene ove tradicijske sredine svjedoči i činjenica da nije došlo do korištenja pravnog pojma „pokusni brak“, tj. da selo ove regije ne pamti da bi žena bila ikada dovedena na probu nakon koje bi se odlučivalo hoće li živjeti u braku ili ne.

Naša su ispitivanja pokazala još jedan od opće poznatih trendova u razvoju ove regije: odlazak mladih u gradove izvan regije, ali ipak i to da znatan broj stanovništva ostaje na rodnom području.

Karakteristično je da odlaze mladi parovi, i to ponajviše rastresito, u gradove do Zagreba i Beograda. Ekonomski emigranti van naše zemlje u znatnijem su omjeru neoženjeni, ali, u relativno kratkom vremenskom razdoblju dolaze kući da se ožene domaćom djevojkom i onda ponovo odlaze na rad. Žena mlađe generacije, i po shvaćanju muškaraca, treba da živi i radi zajedno s mužem, pa makar se u dijelu slučajeva djeca privremeno, kroz razdoblje najmlađeg djetinjstva, ostavljala na brigu roditeljima. Bračni parovi koji su zaposleni u zemlji gotovo obavezno žive s djecom u gradu. I naša promatranja ponašanja ovih iseljenika u gradove potvrđuju činjenicu da oni, iako tendiraju naseljavanju u gradskoj regiji sa stanovnicima svog područja, u novoj društvenoj okolini ne osjećaju sigurnost¹⁷. Usporedo s težnjom za izjednačavanjem sa širom, razvijenijom društvenom okolinom, pogotovo u pogledu vanjskih pokazatelja standarda, bojazan od nove sredine, novog posla, odgovornosti uslovljava produžavanje osnovne tradicijske karakteristike – rodbinskih, susjedskih i prijateljskih veza u kraju iz kojega su otišli. Posjećivanje za vikende, praznike i u vrijeme poljskih radova i drugih poslova u koje se uključuju pomaže mladom građaninu da prebrodi tu krizu. U isto vrijeme mladi muškarac, a naročito žena, unose slobodu i jednakost u komuniciranju među pripadnike seoske sredine. Mlade žene u novoj radnoj sredini stječu izvjesnu samosvijest koju prenose i na pripadnice istog spola u svojoj seoskoj okolini i time bitno utječu na transformaciju odnosa među spolovima na selu, na napuštanje i preostalih patrijarhalnih normi ponašanja, barem u svojoj generaciji. To je i jedan od uzroka razlike u položaju žena različitih generacija koja se očituje na pakračkom prostoru.

U isto vrijeme ovo intenzivno kontaktiranje mladih iseljenika iz pakračke regije sa svojim nekadašnjim društvenim i porodičnim krugom na selu mladoj ženi znači relaksaciju od straha pred novim ambijentom u gradu. Veoma rijetko, pogotovo u prvim godinama života u gradu, učestvuje u javnom životu. Svijest o potrebi i mogućnosti učešća u društvenom životu mjesne zajednice ili radnog mjesta inhibirana je shvaćanjem razlika u ponašanju, naobrazbi, standardu ili dr. u odnosu na novu okolinu. Rezultat toga je povlačenje u život vlastite porodice u kojoj stječe jednak položaj s mužem, za razliku od žena koje su u srednjoj ili starijoj dobi došle u grad. To je i razlog za održavanje kontakata sa selom i pokušaj da se u novom mjestu boravka nasele u blizinu „svojih“ ljudi i rekonstruiraju društveno stanje u kome svatko svakoga zna, pa i u kojem je svaka jedinka dio cjelovitog sistema društvene kontrole, u tradicijskom smislu, što je jedan od izraza ruralizacije grada¹⁸, koji se kao anakronizam očituje kroz najmanje dvije generacije novih stanovnika.

Na temelju svega što smo iznijeli potvrđuje se pravilo da je život i položaj žene nedjeljivo vezan za razvoj društvene svijesti o slobodama ličnosti oba spola i nestajanju generacijskih razlika. Tradicijsko vrednovanje rada u novim uvjetima ima ponov-

16) Terenska saznanja autora u ispitivanjima od 1974–1977. g. u selima pakračke općine: Badljevin, Brezine, Brusnik, Cicvare, Cikote, Čaglić, Gaj, Jakovci, Korita, Koturić, Marino selo, Obrijež, Omanovac, Popovci, Prekopakra, Subocka, Toranj.

17) V. Puljiz, Eksodus poljoprivrednika, Biblioteka sociologije sela, 5, Zagreb 1977, V. Posljedice deagrarizacije, 5b, Adaptacija poljoprivrednika u gradovima, str. 149 i d.

18) S. Šuvar, Između zaseoka i megalopolisa, Centar za sociologiju sela, Zagreb 1973; V. Puljiz, Poljoprivredno stanovništvo kao pokazatelj društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije, Naše teme, 10, 1974.

no svoju ulogu u izjednačavanju položaja žene s drugim članovima seoske zajednice. Pakračko selo nalazi se upravo u fazi smjene generacija; postignut je napredak u prihvaćanju mlade generacije, ali još nije došlo do razvoja svijesti same žene (na selu i u gradu) da ostvari svoj novi društveni položaj. Zbog toga što se seoska žena ovog područja još ponaša po tradicijsko-patrijarhalnim normama, i nema još u pakračkoj regiji znatnijeg učešća žena u javnom društvenom životu. Upravo smo na ovom području svjedoci integracijskog procesa u kome se tradicijski i novi društveni sadržaji, naročito u vrednovanju i društvenom oslobađanju žene, oblikuju u bazu za stvaranje novog socio-kulturnog sadržaja¹⁹.

19) V. Đurić, Inovacije u društvu, Niš, Gradina, 1975.